

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

СМОЛЯРЧУК РОМАН ФЕДОРОВИЧ

УДК 349.6+349.41+349.42

**ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЛІСІВ КОЛИШНІХ КОЛЕКТИВНИХ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

12.00.06 «Земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право»

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано у Національному університеті біоресурсів і природокористування України Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Єрмоленко Володимир Михайлович,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
завідувач кафедри аграрного, земельного
та екологічного права імені академіка В. З. Янчука

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Кобецька Надія Романівна,
Вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
завідувач кафедри трудового, екологічного
та аграрного права

кандидат юридичних наук, доцент
Шеховцов Володимир Володимирович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
доцент кафедри екологічного права

Захист відбудеться «22» квітня 2019 року о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.004.16 у Національному університеті біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, навчальний корпус № 3, кімната 301

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус № 4, кімната 41а

Автореферат розіслано «21» березня 2019 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. О. Панькова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Протягом усієї історії людства ліси займали вагомим значення у житті суспільства і в сучасному світі є одним із найцінніших його багатств. Їх екологічне значення як елемента навколишнього природного середовища важко переоцінити. Будучи потужним природним екологічним фактором, вони виконують низку різноманітних сприятливих функцій, зокрема водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих, рекреаційних, естетичних, виховних, експлуатаційних тощо. Ліси є природними накопичувачами вуглецю та шкідливих речовин, сприятливим середовищем для збереження унікальних природних комплексів, цінних видів флори і фауни в межах таких комплексів. Поряд із цим, ліси та лісові ресурси відіграють важливе значення в економіці держави і є джерелом підвищення добробуту для місцевого населення.

Окреме місце серед лісів на території України завжди займали лісові площі, що були закріплені за місцевим населенням (селянські ліси в дореволюційний період, ліси земельних громад у перші роки радянської влади та колгоспні ліси – у наступні), і спеціально використовувались, насамперед, задля задоволення його потреб у деревині та інших лісових ресурсах, та для їх забезпечення у здійсненні окремих лісокористувань.

У процесі проведення аграрно-земельної реформи як складової частини ринкових реформ з початку 90-х років ХХ століття на території України, що ознаменувалася реорганізацією колишніх колгоспів і радгоспів на підприємства колективної форми власності, а згодом – створенням на їх базі господарств приватної форми власності, реформаторами було залишено без уваги юридичну долю лісових ділянок, що перебували у користуванні реформованих суб'єктів. Також законодавцем не було визначено єдині підходи до їх правового режиму і не розроблено концепцію їх розвитку в процесі реформування лісової галузі, внаслідок чого стан аграрних лісів через відсутність належного догляду та незаконні порубки значно погіршився і потребує належного ведення лісового господарства в контексті сталого розвитку.

Окремій увазі підлягає дослідження правового режиму полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень, що перебували в користуванні реформованих сільськогосподарських підприємств, які в ході реорганізації останніх також не підлягали паюванню. Фактично величезні площі захисних лісових смуг залишилися без господаря і стали, по суті, нічийним майном. У цих лісосмугах не здійснюються охорона, догляд та поновлення лісонасаджень, наслідком чого стає їхня руйнація та втрата ними захисних функцій. Часто лісові смуги стають місцем для звалищ сміття та розміщення відходів виробництва як промислових, так і сільськогосподарських підприємств, розсадниками бур'янів. Вони нерідко страждають від пожеж під час паління стерні, випалювання сухої рослинності на сінокосах, пасовищах у весняний та осінній періоди, які спричиняють низові пожежі, а потім послаблення насаджень, чи ще гірше – їх загибель. В останній час масовими стали випадки самовільного вирубування деревної рослинності в захисних лісонасадженнях з боку місцевого населення для власних потреб тощо.

У радянський період окремому спеціальному дослідженню проблем правового режиму колгоспних лісів присвятила свої праці Л. О. Заславська. Аналіз сучасних наукових публікацій свідчить про відсутність комплексного монографічного підходу до з'ясування особливостей правового режиму колишніх колгоспних лісів. Тому теоретичним підґрунтям для дисертаційного дослідження стали окремі наукові праці вітчизняних дослідників у сфері аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права, таких як В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, Н. В. Бондарчук, А. П. Гетьман, А. Й. Годованюк, Т. П. Єгорова, В. М. Єрмоленко, В. М. Завгородня, М. М. Заверюха, І. І. Каракаш, Н. Р. Кобецька, Т. Г. Ковальчук, Н. Д. Когут, І. О. Костяшкін, М. В. Краснова, П. Ф. Кулинич, Н. Р. Малишева, Р. І. Марусенко, П. В. Мельник, А. М. Мірошніченко, В. Л. Мунтян, В. П. Непийвода, Д. С. Піддубна, Е. В. Позняк, В. К. Попов, В. І. Семчик, О. В. Степська, І. С. Сюйва, О. П. Чопик, С. В. Шарапова, Ю. С. Шемшученко, С. М. Шершун, М. В. Шульга, Н. Г. Юрчишин та ін.

Використовувалися наукові здобутки вчених іншої галузевої належності, таких як А. М. Бровдій, Т. С. Кичилюк, Б. В. Кіндюк, О. І. Логвиненко, Д. М. Мікулін, Я. В. Оніка, В. П. Печуляк, Т. А. Рябець, О. В. Сасов, Є. В. Шульга тощо.

У ході написання дисертації важливу роль відіграли також напрацювання представників радянської і зарубіжної юриспруденції, зокрема наукові дослідження Г. О. Аксеньонка, В. К. Биковського, В. Ф. Горбового, Р. К. Гусєва, Л. І. Дембо, Д. М. Ісупова, О. С. Колбасова, М. І. Краснова, О. І. Крассова, Е. С. Навасардової, Є. І. Немировського, Г. М. Полянської, О. В. Фролової та ін., роботи вчених дореволюційного періоду, таких як В. Є. Врангель, М. І. Фалєєв, М. В. Шелгунов та ін.

Існуючий неналежний правовий режим власності, користування, відновлення та охорони колишніх колгоспних лісів на фоні відсутності ефективної концептуальної моделі його обґрунтування, а також достатньо гостра соціальна потреба територіальних громад у цьому інтегрованому природному ресурсі, зважаючи на триваючу реформу децентралізації державного управління, надає обраній темі дисертації значного рівня актуальності та нагальності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовлено на кафедрі аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України згідно плану науково-дослідної роботи кафедри в рамках цільової комплексної програми за темою «Проблеми удосконалення системи аграрного законодавства» (номер державної реєстрації 011U001680).

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягала в удосконаленні правового режиму лісів, що знаходилися на землях реформованих у ході аграрної реформи сільськогосподарських підприємств, формулюванні наукових висновків з цього питання, а також розробленні практичних рекомендацій з удосконалення відповідного законодавства.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання наукового дослідження:

- висвітлити історико-правові аспекти становлення та розвитку законодавства щодо лісів, що перебували у користуванні селянства, та визначити на цій основі основні тенденції його формування;
- визначити базові категорії дослідження та виявити термінологічні проблеми позначення колишніх колгоспних лісів у сучасному законодавстві;
- розкрити і порівняти зарубіжний досвід країн пострадянського простору при визначенні юридичної долі колишніх колгоспних лісів;
- охарактеризувати сучасний стан ведення лісового господарства у колишніх колгоспних лісах;
- розглянути специфіку правового забезпечення формування лісів приватної та комунальної власності;
- проаналізувати правовий режим полезахисних лісових смуг та інших захисних лісонасаджень і розробити пропозиції щодо розвитку законодавства щодо його удосконалення.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини власності, використання, охорони і відновлення лісів.

Предмет дослідження – законодавство України, що визначає правовий режим лісів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств, міжнародно-правові акти, законодавство деяких зарубіжних країн, теоретичні напрацювання у зазначеній і суміжних сферах правового регулювання, а також відповідна судова практика.

Методи дослідження. У ході дисертаційного дослідження використано систему філософських (діалектичний), загальнонаукових (формально-логічний, системного аналізу, структурно-функціональний, прогностичний) та спеціально-наукових методів (історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий).

Застосування діалектичного методу дало змогу розглянути існуючий правовий режим колишніх колгоспних лісів у динаміці його створення і розвитку у взаємозв'язку з правовим режимом лісів в цілому як родовим поняттям. За допомогою прийомів формальної логіки розкрито зміст понятійного апарату дослідження. Метод системного аналізу сприяв вивченню теоретичних положень щодо правового режиму лісів та лісових правовідносин. Структурно-функціональний метод допоміг з'ясувати особливості структури правового режиму колишніх колгоспних лісів та взаємодію між її складовими. Прогностичний метод дозволив судити про подальші перспективи розвитку законодавства та сприяв формуванню науково-обґрунтованих пропозицій з його удосконалення. Історико-правовий метод застосовувався при дослідженні закономірностей виникнення, розвитку і трансформації законодавства, що врегульовувало відносини з використання та охорони місцевих лісів, переданих у користування сільським громадам, колгоспам. Формально-юридичний метод дав змогу з'ясувати і розкрити зміст аналізованих відповідних правових норм. За допомогою порівняльно-правового методу здійснювалося співставлення досвіду країн пострадянського простору у правовому забезпеченні

реформування відносин, пов'язаних із використанням і охороною колишніх колгоспних лісів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у юридичній науці України комплексним дослідженням правового режиму лісів, що перебували у користуванні реформованих колективних сільськогосподарських підприємств (колишніх колгоспних лісів).

У дисертаційному дослідженні сформульовано теоретичні висновки та практичні рекомендації, що виносяться на захист:

вперше:

– наведено та обґрунтовано напрями обмеження селянства у використанні лісових ресурсів у ході розвитку державно-правових процесів на території України, серед яких виділено: 1) територіальне обмеження; 2) потреби держави; 3) кількісні обмеження; 4) платність лісокористування; 5) природоохоронні заходи;

– запропоновано у традиційній історико-правовій періодизації (дореволюційний, радянський та сучасний періоди) виокремити етапи розвитку правового регулювання використання і охорони селянських лісів на території України: у дореволюційний період: 1) виокремлення селянських лісів шляхом закріплення за поселеннями державних селян лісових ділянок державної власності (1765–1870 рр.); 2) формування селянських лісів як окремої категорії лісів громадської власності (1870–1917 рр.); у радянський період: 1) виділення лісів земельним громадам та об'єднанням селянського трудового населення (1923–1925 рр.); 2) розвиток лісів земельних громад як частини націоналізованого єдиного державного лісового фонду (1925–1930 рр.); 3) формування колгоспних лісів за відсутності визначення їх правового режиму (1930–1948 рр.); 4) завершення становлення колгоспних лісів та формування їх як окремого правового інституту лісового права (1948–1955 рр.); 5) розвиток колгоспних лісів як невід'ємної частини єдиного державного лісового фонду (1955–1992 рр.); у сучасному періоді: 1) перебування колишніх колгоспних і радгоспних лісів у користуванні колективних сільськогосподарських підприємств (1992–2000 рр.); 2) перебування таких лісів у постійному користуванні державних і комунальних лісогосподарських підприємств (2000 р. – теперішній час);

– систематизовано та класифіковано наукові підходи до розуміння правової природи лісу як об'єкта правовідносин, внаслідок чого виокремлено земельно-правовий, флористичний (широкий і вузький) та екосистемний підходи, а також зроблено висновок про панування в законодавстві на сучасному етапі екосистемного підходу з огляду на зміст легального визначення поняття «лісу», закріпленого в Лісовому кодексі України;

– аргументовано наявність у юридичному понятті лісу, відображеному в чинному лісовому законодавстві природничих, лісотехнічних та позитивістських ознак як невід'ємних його складових. Серед природничих ознак юридичного поняття лісу виділено наступні: 1) ліс є різновидом (типом) природних комплексів, тобто екосистемою; 2) ліс є комплексним природним ресурсом, тобто поєднує в собі різноманітні природні компоненти, склад яких

не є вичерпним (деревна та чагарникова рослинність, ґрунти, тваринний світ, мікроорганізми тощо); 3) домінування деревної та чагарникової рослинності; 4) природні компоненти лісу впливають один на одного; 5) ліс в цілому впливає на навколишнє природне середовище. Лісотехнічними ознаками юридичного поняття лісу є: 1) вкриття земель деревною рослинністю, а саме: молодняками з відносною повнотою насаджень 0,4 і більше, чи насадженнями інших вікових груп з відносною повнотою насаджень 0,3 і більше; 2) вкриття земель чагарниками, на яких не можуть бути створені продуктивні насадження деревних порід без проведення спеціальних меліоративних робіт, або на яких організовуються чагарникові господарства. Позитивістськими ознаками юридичного поняття лісу, за якими ліс у нормативному порядку відмежовується від іншої деревно-чагарникової рослинності, за допомогою застосування у законодавстві поняття «лісового фонду» і визначення його складу, є наступні: 1) визнання лісом усіх лісових ділянок площею не менше 0,1 га; 2) правова фікція, згідно якої лісом вважаються також захисні насадження лінійного типу; 3) правова презумпція, згідно якої лісами не вважаються зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), якщо їх не віднесено в установленому порядку до лісів; 4) виключення зі складу лісів окремих дерев і груп дерев, чагарників на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках; а також факультативні ознаки: 5) знаходження насаджень на землях лісгосподарського призначення; 6) необхідність прийняття спеціального акту для надання деревно-чагарниковій рослинності правового режиму лісу – на землях інших категорій (наприклад, зміна цільового призначення земельної ділянки, переведення ділянок у вкриті лісовою рослинністю землі – у разі необхідності).

– запропоновано юридичну конструкцію «внутрішньо-лісових земельних праввідносин» з урахуванням того, що використання лісів і лісових ресурсів фактично є неможливим без використання земель, на яких вони перебувають, тобто земельних відносин у складі лісових відносин, які не врегульовані актами земельного законодавства, а регулюються нормами лісового законодавства з приводу використання і охорони лісів (лісових земель), якщо такі не суперечать Земельному кодексу України;

– рекомендовано запровадити в законодавстві диференціацію лісового фонду України на ліси двох груп: загальнодержавного і місцевого значення, визначивши останні як лісові ділянки, що перебували на землях реформованих колективних сільськогосподарських підприємств;

удосконалено:

– наукові положення щодо формування лісів комунальної власності, систематизовано та доктринально розширено перелік підстав та можливих випадків набуття територіальними громадами права власності на земельні лісові ділянки, а саме уточнено окремі підстави набуття територіальними громадами права власності на ліси шляхом передачі земельних ділянок з державної власності в комунальну наступними випадками: 1) передача із державної в комунальну власність земельних лісових ділянок, не наданих в

постійне користування; 2) передача із земель державної власності земельних лісових ділянок, що надані в постійне користування – у разі їх попереднього вилучення за погодженням із постійним лісокористувачем; 3) при включенні земельних лісових ділянок державної власності в межі населеного пункту, крім земель, які не можуть передаватися у комунальну власність; 4) передача цілісних майнових комплексів постійних лісокористувачів державної форми власності, їх структурних підрозділів, із державної у комунальну власність. Розроблено пропозиції з удосконалення чинного законодавства у цій частині, зокрема запропоновано виключити зі ст. 11 Лісового кодексу України з переліку можливих підстав набуття права комунальної власності на ліси випадок набуття права власності на ліси при розмежуванні в установленому законом порядку земель державної і комунальної власності;

– теоретичні розробки з визначення особливостей права приватної власності на ліси в Україні, зокрема визначено об'єктний склад та уточнено способи набуття лісів у приватну власність. Об'єктом цивільного обороту є «земельна лісова ділянка», яка, по суті, є земельною ділянкою згідно земельного законодавства, і водночас лісовою ділянкою за лісовим законодавством. Виділено первинні способи набуття лісів у приватну власність, передбачені ст. 12 Лісового кодексу України (безоплатно або за плату набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 га; шляхом створення громадянами та юридичними особами лісів на набутих у власність у встановленому порядку земельних ділянках деградованих і малопродуктивних угідь без обмеження їх площі; шляхом створення громадянами та юридичними особами лісів на земельних ділянках, що належать їм на праві власності);

– наукові підходи до визначення правового режиму полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень, що перебували в користуванні колишніх колективних сільськогосподарських підприємств у частині: а) доцільності їх віднесення до лісового фонду України; б) недвозначного законодавчого закріплення категорії земель, на яких вони розташовуються; в) встановлення чіткого переліку можливих власників земельних ділянок під полезахисними лісовими насадженнями та визначення правових титулів, на яких вони можуть надаватися в користування; г) покладання обов'язку за безпосереднім доглядом і утриманням на відповідні господарські структури; встановлення інституційно-функціонального забезпечення агролісомеліоративних відносин;

– пропозиції з визначення і переведення до лісового фонду України самозаліснених ділянок на землях сільськогосподарського призначення, зокрема щодо необхідності включення до Земельного кодексу України положення, згідно якого вирощування лісової рослинності на земельних ділянках сільськогосподарського призначення, що перебувають у власності фізичних і юридичних осіб, на земельних частках (паях) не вважалось б порушенням їх цільового використання, що дозволило б їх власникам набути права і обов'язки власників приватних лісів;

набули подальшого розвитку:

– наукові розробки щодо правового становища лісових ділянок, які знаходилися на землях, переданих у безстрокове користування колгоспам,

зокрема щодо невизначеності правонаступництва колгоспних лісів, оскільки після реорганізації колгоспів ліси, що знаходилися на землях, переданих їм в безстрокове користування, спеціального правового регулювання в лісовому законодавстві не отримали, а тому на них поширився загальний правовий режим лісів, що на сьогодні відрізняється лише в аспекті відмінних форм власності на ці ліси (державна, комунальна, приватна), і відповідно, різного підпорядкування лісокористувачів;

– співвідношення понять «ліс», «лісовий фонд України», «лісова ділянка» та «лісові ресурси», а саме сформульовано пропозицію розглядати ліс як юридичну категорію і абстрактне поняття, що не виступає в ролі об'єкта конкретних правовідносин; лісовий фонд України є інтегрованим об'єктом лісових правовідносин, що включає в собі усі лісові ділянки; лісова ділянка – формалізовано відокремлений конкретний об'єкт лісових правовідносин; лісові ресурси є диференційованими об'єктами;

– напрацювання з вивчення зарубіжного досвіду країн пострадянського простору при реформуванні лісового сектору в частині трансформації правового режиму лісів, що перебували в безстроковому користуванні колишніх колгоспів, згідно яких визначено різні підходи у цих державах: передача лісів державним лісогосподарським підприємствам; повернення колишнім власникам або їх правонаступникам; передача у відання органам місцевого самоврядування; залишення у безстроковому користуванні сільськогосподарських організацій;

– положення про особливості реалізації громадянами та юридичними особами права на отримання у приватну власність замкнених земельних лісових ділянок у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств у частині авторського висновку, що замкненість лісової ділянки, яка надається громадянам і юридичним особам не може бути обумовлено наявними лісовими дорогами, квартальними просіками, протипожежними розривами, осушувальними каналами, чи іншими невід'ємними складовими лісових земель (пустирі, поляни), які постійно чи тимчасово не вкриті лісовою рослинністю (тобто, не вкритими лісовою рослинністю лісовими ділянками); також розширено склад суб'єктів окрім селянських і фермерських господарств, які, можуть у складі своїх угідь набувати у приватну власність наявні земельні лісові ділянки до 5 га, за рахунок інших господарств, якими визначено суб'єктів-виробників сільськогосподарської продукції, що можуть мати у приватній власності землі сільськогосподарського призначення (сільськогосподарські кооперативи; сільськогосподарські товариства; приватно-орендні сільськогосподарські підприємства; несільськогосподарські підприємства, установи та організації, релігійні організації і об'єднання громадян – у складі угідь для ведення підсобного сільського господарства);

– пропозиції щодо категорійної належності земель під полезахисними лісовими смугами та іншими захисними насадженнями у частині доцільності однозначного законодавчого віднесення земель під полезахисними лісосмугами до земель сільськогосподарського призначення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення і результати дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – у подальших наукових розробках актуальних проблем у сфері використання і охорони лісів і лісових земель;

- у нормотворчій діяльності – при вдосконаленні сучасного законодавства, зокрема розробленні змін і доповнень до нормативно-правових актів, що визначають правовий режим лісів, які перебували у користуванні реформованих сільськогосподарських підприємств;

- у правозастосовній діяльності – для уніфікації практики застосування норм чинного законодавства у сфері використання і охорони колишніх колгоспних лісів;

- у навчальному процесі – при підготовці навчальних посібників, підручників та навчально-методичних матеріалів, а також при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право», «Екологічне право», «Земельне право» та спеціального курсу «Лісове право».

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і висновки, практичні рекомендації, що містяться в дисертації було оприлюднено на Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів, докторантів, викладачів, науковців та практиків «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями модернізації системи права України» (м. Запоріжжя, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини» (м. Запоріжжя, 2016 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 9 наукових працях, з яких 5 статей у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, стаття у науковому виданні іншої держави та 3 тези наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок. Список використаних джерел налічує 345 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, його теоретичні та методологічні основи, сформульовано новизну наукових положень, що виносяться на захист, наведено відомості щодо їх апробації та публікації за темою, вказано структуру та обсяг роботи.

Розділ 1 «**Теоретико-правові засади формування правового режиму лісів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств**» складається з трьох підрозділів, присвячених історико-правовому дослідженню формування і розвитку законодавства про ліси, що були передані в

користування селянства, висвітленню правових концепцій відносно лісу як об'єкта врегульованих нормами права суспільних відносин, та аналізу законодавчого забезпечення використання і охорони лісів, розташованих на землях реформованих сільськогосподарських підприємств.

У підрозділі 1.1 *«Історичний аспект виникнення і розвитку законодавства про ліси, передані в користування селянства»* досліджено історико-правові засади становлення і розвитку правового регулювання щодо використання сільськими громадами лісових ресурсів у дореволюційний, радянський та сучасний періоди. Констатовано, що виникнення селянських лісів як окремої категорії бере свій початок із Генерального межування земель від 1765 р., у ході якого здійснювалося визначення лісових площ, що межували з поселеннями казенних селян, із яких останні мали право задовольняти власні потреби. Визначено, що селяни в дореволюційний період могли задовольняти власні потреби в деревині та інших продуктах лісу із селянських лісів громадської власності, приватних лісів, що перебували у їх особистій або спільній власності, а в поселеннях колишніх державних селян – з державних лісів, що були закріплені за такими поселеннями та не надані сільським громадам у власність. Характерними ознаками правового регулювання у радянський період лісів земельних громад та колгоспних лісів було покладення на користувачів обов'язків із проведення за власні кошти впорядкування лісів, здійснення лісокористувань відповідно до планових науково-обґрунтованих розмірів, у них існував пільговий порядок відпуску деревини для задоволення потреб колгоспів (громад) або їх членів.

У підрозділі 1.2 *«Понятійно-категорійний апарат дослідження правового режиму колишніх колгоспних лісів»* проведено аналіз розвитку наукових парадигм щодо розуміння сутності лісу як об'єкта правової охорони і використання, проведено огляд доктринальних визначень юридичного поняття «лісу». На основі оцінки правових позицій вчених, їх погляди було згруповано та класифіковано на земельно-правовий, флористичний та екосистемний підходи. У ході дослідження відображеного в чинному законодавстві юридичного поняття лісу встановлено, що останнє включає в собі природничі, лісотехнічні та позитивістські складові. Лісовий фонд і землі, як складові навколишнього середовища, хоч і нерозривно пов'язані між собою, в правовому відношенні мають відмежований характер і є об'єктами, відповідно, лісових і земельних правовідносин. Але оскільки користування лісами та лісовими ресурсами фактично є неможливим без використання земель, пропонується ідея виділення окремих «внутрішньо-лісових земельних правовідносини», тобто земельних відносин, що не врегульовані актами земельного законодавства, а регулюються нормами лісового законодавства, якщо такі не суперечать Земельному кодексу України.

Правовий режим лісів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств слід розглядати як втілений в законі правовий порядок, який визначається комплексом юридичних засобів впливу (дозволів, заборон, позитивних зобов'язань, стимулів, обмежень тощо), які зумовлюють особливий порядок формування права власності, здійснення користування, а також

реалізації інших суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин щодо лісів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств.

Встановлено, що ліси, які розташовувалися на землях, переданих колгоспам у безоплатне безстрокове користування є невід'ємною частиною лісового фонду України, але у ході здійснення реформ і ліквідації колгоспів, у законодавстві не було встановлено їх окремого правового режиму, а також не визначено правонаступництва. У зв'язку з наведеним, на них поширився загальний правовий режим лісів. Для їх позначення в законодавстві застосовуються терміни «ліси сільськогосподарських підприємств», «землі (земельні ділянки) лісового фонду, що перебували в користуванні реформованих колективних сільськогосподарських підприємств». У літературі зустрічаються назви «селянські ліси», «колишні колгоспні ліси», «агроліси», «сільські ліси». Для виокремлення цих лісів у цілях визначення окремого правового режиму, та їх позначення в законодавстві пропонується на рівні Лісового кодексу України здійснити розподіл лісового фонду України: на ліси (лісові ділянки) загальнодержавного і місцевого значення, визначивши останніми лісові ділянки, що перебували на землях реформованих колективних сільськогосподарських підприємств.

У підрозділі 1.3 *«Законодавче забезпечення використання і охорони лісів реформованих колективних сільськогосподарських підприємств»* здійснено аналіз конституційних і законодавчих засад використання і охорони колишніх колгоспних лісів. Зазначається, що основою для правового регулювання використання, охорони і відтворення лісів реформованих колективних сільськогосподарських підприємств, яке здійснюється відповідно до загальних положень лісового, екологічного, земельного та аграрного законодавства є Конституція України, норми якої визначають концептуальні засади правового режиму земель та інших природних ресурсів, вимоги екологічної безпеки, правові основи власності, компетенцію органів управління, а також встановлюють загальні засади конституційного ладу, правові принципи, права і свободи людини і громадянина.

Констатовано, що нині у світі відсутня універсальна конвенція у галузі лісових ресурсів, проте ряд обов'язкових міжнародних договорів стосуються окремих правових аспектів використання і охорони лісів. Визначено, що ліси як об'єкт правовідносин у міжнародному праві навколишнього середовища виступають у наступних формах: 1) середовище для існування дикої флори і фауни, зокрема мігруючих видів диких тварин та водоплавних птахів; 2) екосистема, що включає комплекс об'єктів біологічного різноманіття; 3) поглиначі та накопичувачі парникових газів (вуглецю); 4) засіб боротьби з опустелюванням, посухою і деградацією земель; 5) об'єкт природної спадщини; 6) різновид ландшафту.

Розділ 2 **«Особливості реалізації права на ліси реформованих колективних сільськогосподарських підприємств»** складається з чотирьох підрозділів, присвячених вивченню зарубіжного досвіду при визначенні юридичної долі колишніх колгоспних лісів у ході проведення реформ у країнах

пострадянського простору, характеристиці сучасних особливостей ведення лісового господарства у колишніх колгоспних лісах України, дослідженню особливостей формування та перспектив розвитку комунальної власності на колишні колгоспні ліси, а також специфіці набуття права приватної власності на земельні лісові ділянки зі складу земель колишніх колгоспів.

У підрозділі 2.1 *«Зарубіжний досвід визначення юридичної долі колишніх колгоспних лісів у ході проведення реформ у країнах пострадянського простору»* здійснено порівняння зарубіжного досвіду країн пострадянського простору після розпаду СРСР при визначенні подальшої участі колишніх колгоспних лісів у лісовому господарстві цих держав.

Зазначається про відмінність підходів у питанні до визначення власності та користування лісами колишніх колгоспів, а саме: передача державним лісогосподарським підприємствам (Республіка Білорусь, Азербайджанська Республіка), повернення колишнім приватним власникам або їх правонаступникам (Литовська Республіка, Латвійська Республіка, Естонська Республіка), передача у відання органам місцевого самоврядування і громадам (Республіка Молдова, Республіка Вірменія), невизначеність правового положення та часткове залишення в безстроковому користуванні сільськогосподарських організацій (Російська Федерація). У республіках, де не визначено єдиного правового режиму та концепцію розвитку колишніх колгоспних лісів стан таких лісів залишається незадовільним, відсутній їх достовірний облік, продовжуються несанкціоновані рубки тощо.

У підрозділі 2.2 *«Сучасний стан ведення лісового господарства у колишніх колгоспних лісах»* описано процес трансформації колишніх колгоспних лісів та їх перехід із користування реформованих сільськогосподарських підприємств до новостворених постійних лісокористувачів, викладено деякі особливості ведення лісового господарства у них.

Відзначається, що внаслідок неврегульованості на законодавчому рівні особливостей переходу прав і обов'язків відносно лісів, що перебували у користуванні реформованих сільськогосподарських підприємств, вирішення їх подальшої долі на підзаконному рівні наказами Державного комітету лісового господарства України та Міністерства аграрної політики України було покладено на місцеві органи, що уповноважені були передавати у встановленому порядку землі лісового фонду в користування державним лісогосподарським підприємствам Державного комітету лісового господарства України, діючим чи новоствореним спеціалізованим лісогосподарським підприємствам, підпорядкованим Міністерству аграрної політики України, а також агроформуванням, у тому числі правонаступникам реформованих сільськогосподарських підприємств, у яких створено спеціалізовані підрозділи для ведення лісового господарства. Деяку частину земельних ділянок, на яких розташовувалися колишні колгоспні ліси було віднесено до земель запасу сільських, селищних та міських рад у межах їх території.

У підрозділі 2.3 *«Формування і перспективи розвитку права комунальної власності на ліси реформованих колективних сільськогосподарських підприємств»* розглянуто особливості формування і перспективи подальшого розвитку права комунальної власності на ліси в Україні.

У комунальній власності перебувають ліси в межах населених пунктів, крім лісів, що перебувають у державній або приватній власності, й інші ліси, набуті або віднесені до об'єктів комунальної власності в установленому законом порядку. Встановлено, що реальні можливості для формування в Україні значної площі лісів комунальної власності з'явилися внаслідок реформування колективних сільськогосподарських підприємств, внаслідок чого лісові угіддя, що перебували в їх користуванні рішеннями обласних рад передано в постійне користування новоствореним лісгосподарським підприємствам комунальної власності. Згідно сучасного земельного законодавства земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні комунальних підприємств, установ, організацій є землями комунальної власності територіальних громад.

У підрозділі 2.4 *«Специфіка набуття права приватної власності на земельні лісові ділянки зі складу земель колишніх колгоспів»* висвітлено дискусійні питання права приватної власності на земельні лісові ділянки.

Відмічається, що запровадження в правову систему України приватної форми власності на ліси також має пряме відношення до лісів реформованих колгоспів та радгоспів, оскільки закон передбачає можливість платного або безоплатного набуття громадянами та юридичними особами у власність замкнених земельних лісових ділянок (замкнених земельних ділянок лісгосподарського призначення) загальною площею до 5 га, що перебувають у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств, тобто лісових ділянок, які фактично перебували у користуванні реформованих сільськогосподарських підприємств. Хоча приватне лісівництво є однією із перспективних форм господарювання, але наразі частка лісів приватної власності є вкрай незначною і становить менше 0,1 % від загальної площі лісового фонду України.

Розділ 3 **«Правова характеристика лісових насаджень на землях сільськогосподарського призначення»** складається з двох підрозділів, присвячених проблемам правового режиму поєззахисних лісових смуг та інших захисних насаджень, реформування відносин із їх відновлення, охорони і використання, а також юридичній характеристиці самозаліснених ділянок на сільськогосподарських угіддях.

Підрозділ 3.1 *«Проблеми правового режиму поєззахисних лісових смуг та інших захисних насаджень»* присвячено аналізу особливостей правового регулювання відносин із приводу використання, охорони і відновлення поєззахисних лісових смуг та інших захисних насаджень. Зазначається, що поєззахисні лісові смуги та інші захисні лісонасадження площею від 0,1 га є невід'ємною складовою лісового фонду України, і, забезпечуючи належні ґрунтово-кліматичні умови для сільськогосподарських угідь, відіграють надважливу функцію у підтриманні екологічної рівноваги та сприянні сталості сільськогосподарського використання земель. Проблема у відсутності власників і користувачів поєззахисних лісових смуг та інших захисних насаджень, що належали створеним на базі колишніх колгоспів та радгоспів колективним сільськогосподарським підприємствам є складовою більш

широкої проблеми наступності «колективної власності на землю», що пов'язана з порушенням цілісності масивів земель сільськогосподарського призначення, які перебували у власності ліквідованих і реформованих колективних сільськогосподарських підприємств.

Наведено перелік основоположних питань, що мають бути визначеними при реформуванні правового режиму полезахисних лісових смуг: доцільності віднесення до лісового фонду України; недвозначного закріплення категорії земель, на яких вони розташовуються; встановлення чіткого переліку можливих власників земельних ділянок під полезахисними лісовими насадженнями та визначення правових титулів, на яких вони можуть надаватися у користування; покладання обов'язку за безпосереднім належним доглядом і утриманням на відповідні господарські структури; встановлення інституційно-функціонального забезпечення агролісомеліоративних відносин.

У підрозділі 3.2 *«Юридична характеристика самозаліснених ділянок сільськогосподарських угідь»* розглянуто правове положення природно заліснених сільськогосподарських угідь, які тривалий час не використовувалися у господарстві після припинення діяльності колгоспів.

Стихійні самосійні лісові насадження на землях сільськогосподарського призначення, хоча й можуть відповідати всім природничим і лісотехнічним ознакам лісу, але до лісового фонду України не належать, а тому існує потреба належного законодавчого врегулювання задля визначення особливостей та правового режиму їх подальшого використання. Водночас, бездіяльність власників таких земельних ділянок або земельних часток (паїв), що призвела до проростання та поширення на цих площах лісових насаджень не може бути підставою для їх притягнення до відповідальності за ст. 53 Кодексу України про адміністративні правопорушення за нецільове використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дисертаційного дослідження автором сформульовано власні висновки, пропозиції та рекомендації, що в сукупності вирішують наукове завдання щодо вдосконалення правового режиму лісів, які розташовувалися на землях реформованих колективних сільськогосподарських підприємств:

1. У традиційній історико-правовій періодизації (дореволюційний, радянський та сучасний періоди) доцільно виокремити етапи розвитку правового регулювання використання і охорони селянських лісів на території України:

– у дореволюційний період: 1) виокремлення селянських лісів шляхом закріплення за поселеннями державних селян лісових ділянок державної власності (1765–1870 рр.); 2) формування селянських лісів як окремої категорії лісів громадської власності (1870–1917 рр.);

– у радянський період: 1) виділення лісів земельним громадам та об'єднанням селянського трудового населення (1923–1925 рр.); 2) розвиток

лісів земельних громад як частини націоналізованого єдиного державного лісового фонду (1925–1930 рр.); 3) формування колгоспних лісів за відсутності визначення їх правового режиму (1930–1948 рр.); 4) завершення становлення колгоспних лісів та формування їх як окремого правового інституту лісового права (1948–1955 рр.); 5) розвиток колгоспних лісів як невід’ємної частини єдиного державного лісового фонду (1955–1992 рр.);

– у сучасному періоді: 1) перебування колишніх колгоспних і радгоспних лісів у користуванні колективних сільськогосподарських підприємств (1992–2000 рр.); 2) перебування таких лісів у постійному користуванні державних і комунальних лісгосподарських підприємств (2000 р. – теперішній час).

2. Доцільно виділити земельно-правовий, флористичний та екосистемний підходи до розуміння сутності лісу як об’єкта правового регулювання в законодавстві. Історично першим був земельно-правовий підхід, за яким ліс вважався невід’ємною складовою земельної ділянки. Згідно флористичного підходу, ліс як об’єкт правового регулювання вченими розуміється частиною рослинного світу, тобто сукупністю деревної або деревно-чагарникової рослинності (вузьке розуміння), або ж сукупністю всіх рослинних організмів у межах лісового фонду (широке розуміння). За екосистемним підходом, ліс визначається різновидом багатоконпонентного комплексного природного угруповання, що включає в собі як біотичні, так і абіотичні елементи (рослинний світ, тваринний світ, мікроорганізми, ґрунти, атмосферне повітря тощо).

3. Юридичне поняття лісу містить в собі природничі, лісотехнічні та позитивістські ознаки. Природничими ознаками юридичного поняття лісу є наступні: 1) ліс є різновидом (типом) природних комплексів, тобто екосистемою; 2) ліс є комплексним природним ресурсом, тобто поєднує в собі різноманітні природні компоненти, склад яких не є вичерпним (деревна та чагарникова рослинність, ґрунти, тваринний світ, мікроорганізми тощо); 3) домінування деревної та чагарникової рослинності; 4) природні компоненти лісу впливають один на одного; 5) ліс в цілому впливає на навколишнє природне середовище.

Лісотехнічними ознаками юридичного поняття лісу є: 1) вкриття земель деревною рослинністю, а саме: молодняками з відносною повнотою насаджень 0,4 і більше, чи насадженнями інших вікових груп з відносною повнотою насаджень 0,3 і більше; 2) вкриття земель чагарниками, на яких не можуть бути створені продуктивні насадження деревних порід без проведення спеціальних меліоративних робіт, або на яких організовуються чагарникові господарства.

Позитивістськими ознаками юридичного поняття лісу, за допомогою яких ліс формально відмежовано від іншої деревно-чагарникової рослинності – через використання в законодавстві поняття «лісового фонду» та визначення його складу, є наступні основні ознаки: 1) визнання лісом усіх лісових ділянок площею не менше 0,1 га; 2) правова фікція, згідно якої лісом вважаються також захисні насадження лінійного типу; 3) правова презумпція, згідно якої лісами не вважаються зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади,

сквери, бульвари тощо), якщо їх не віднесено в установленому порядку до лісів; 4) виключення зі складу лісів окремих дерев і груп дерев, чагарників на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках. Факультативними ознаками є: 5) знаходження насаджень на землях лісогосподарського призначення; 6) необхідність прийняття спеціального акту для надання деревно-чагарниковій рослинності правового режиму лісу – на землях інших категорій (наприклад, зміна цільового призначення земельної ділянки, переведення ділянок у вкриті лісовою рослинністю землі – у разі необхідності).

4. Після реорганізації колгоспів ліси, що знаходилися на землях, переданих їм в безстрокове користування, спеціального правового регулювання в лісовому законодавстві не отримали, а отже, на них поширився загальний правовий режим лісів. Для їх найменування у законодавстві в різний час застосовувалися терміни «ліси сільськогосподарських підприємств», «землі (земельні ділянки) лісового фонду, що перебували у користуванні реформованих (колишніх) колективних сільськогосподарських підприємств». В літературі зустрічаються назви «селянські ліси», «колишні колгоспні ліси», «агроліси», «сільські ліси». Для виокремлення цих лісів та їх позначення в законодавстві пропонується на рівні Лісового кодексу України здійснити розподіл лісового фонду України на ліси (лісові ділянки) загальнодержавного і місцевого значення, визначивши останніми лісові ділянки, що перебували на землях реформованих колективних сільськогосподарських підприємств.

5. Порівняння зарубіжного досвіду країн пострадянського простору в реформуванні лісового сектору щодо трансформації правового режиму лісів, які перебували в безстроковому користуванні колишніх колгоспів свідчить про відмінність підходів до визначення їх подальшої участі в лісовому секторі: передача державним лісогосподарським підприємствам (Республіка Білорусь, Азербайджанська Республіка), повернення колишнім власникам або їх правонаступникам (Литовська Республіка, Латвійська Республіка, Естонська Республіка), передача у відання органам місцевого самоврядування і громадам (Республіка Молдова, Республіка Вірменія), залишення в безстроковому користуванні сільськогосподарських організацій (Російська Федерація). У республіках, де не визначено єдиного правового режиму та концепцію розвитку колишніх колгоспних лісів стан таких лісів залишається незадовільним, відсутній їх достовірний облік та продовжуються несанкціоновані рубки тощо. У країнах Середньої Азії, де частка лісів у складі сільськогосподарських угідь є незначною, їх правовому регулюванню не приділено належної уваги.

6. Нині за умов відсутності достатнього бюджетного фінансування ефективна діяльність державних лісогосподарських підприємств у лісах, що перебували на землях реформованих колективних сільськогосподарських підприємств є ускладненою обов'язками зі сплати значних сум з чистого прибутку до державного бюджету, внаслідок чого фактично неможливим є самостійне формування ними достатніх фондів на здійснення лісовідтворення, запровадження енергоефективних та екологічно безпечних технологій заготівлі деревини, фінансування заходів з охорони і захисту лісів та дотримання умов

сталості лісокористування тощо. Натомість, у лісах комунальної власності відсутня державна лісова охорона, не впроваджена єдина державна система електронного обліку деревини.

7. Низка міжнародно-правових актів передбачає збільшення участі місцевих громад у забезпеченні сталого розвитку і раціональному використанні природних ресурсів, зокрема лісів. Збільшення долі комунального сектора у лісовому господарстві за рахунок лісів колишніх колективних сільсько-господарських підприємств є перспективним напрямом у реформуванні лісової галузі в Україні. Водночас, закон передбачає обмежені випадки набуття комунальної власності на ліси. Із аналізу положень чинного законодавства встановлено, що підставами для набуття територіальними громадами права власності на ліси є: 1) передача із державної в комунальну власність земельних лісових ділянок, не наданих в постійне користування; 2) передача із земель державної власності земельних лісових ділянок, що надані в постійне користування – у разі їх попереднього вилучення за погодженням із постійним лісокористувачем; 3) при включенні земельних лісових ділянок державної власності в межі населеного пункту, крім земель, які не можуть передаватися у комунальну власність; 4) передача цілісних майнових комплексів постійних лісокористувачів державної форми власності, їх структурних підрозділів, із державної у комунальну власність; 5) у разі добровільної відмови власника земельної лісової ділянки на користь територіальної громади за його заявою; б) у разі прийняття територіальною громадою спадщини, або визнання судом спадщини відумерлою; 7) шляхом викупу земельних лісових ділянок для суспільних потреб, або набуття в інший не заборонений законом спосіб із приватної власності в комунальну.

8. Запровадження в правову систему України приватної форми власності на ліси має позитивне значення, оскільки стимулює суб'єктів приватного права до здійснення лісорозведення. Вірним є підхід законодавця щодо заборони роздержавлення і паювання лісів зі складу земель колишніх колективних сільськогосподарських підприємств, що призвело б до ліквідації існуючих лісгосподарських підрозділів, стихійному короткостроковому росту рубок з наступним розоренням лісових ресурсів за відсутності функціонуючої системи охорони і захисту лісів, формування невитребуваних лісових ділянок тощо. Чинним законодавством наразі передбачено первинні та вторинні способи набуття лісів у приватну власність. Зокрема, ст. 12 Лісового кодексу України встановлено вичерпний перелік підстав первинного набуття лісів у приватну власність: безоплатно або за плату набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 га; шляхом створення громадянами та юридичними особами лісів на набутих у власність у встановленому порядку земельних ділянках деградованих і малопродуктивних угідь без обмеження їх площі; шляхом створення громадянами та юридичними особами лісів на земельних ділянках, що належать їм на праві власності. Вторинними способами набуття лісів у власність громадян і юридичних осіб є успадкування лісів згідно із законом, а також набуття за цивільно-правовими правочинами.

9. Земельне законодавство передбачає можливість громадянам та юридичним особам за рішенням органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади безоплатно або за плату набувати у власність замкнені земельні ділянки лісогосподарського призначення загальною площею до 5 га у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств (ч. 2 ст. 56 Земельного кодексу України), не розкриваючи і не уточнюючи при цьому змісту терміну «замкнена». Ознака замкненості таких ділянок означає їх повну відокремленість від інших лісових земель (лісових ділянок), тобто відсутність із ними спільної межі. Замкненість земельних ділянок лісогосподарського призначення не може бути обумовленою наявними лісовими дорогами, кварталними просіками, протипожежними розривами, осушувальними каналами чи іншими невід'ємними складовими лісових земель (пустирі, поляни), які постійно чи тимчасово не вкриті лісовою рослинністю (тобто, не вкритими лісовою рослинністю лісовими ділянками).

До інших господарств, окрім селянських і фермерських, у складі яких уповноважені суб'єкти, які можуть безоплатно або за плату набувати у власність відповідні земельні ділянки лісогосподарського призначення (земельні лісові ділянки), є виробники сільськогосподарської продукції, що можуть мати у приватній власності землі сільськогосподарського призначення, а саме: сільськогосподарські кооперативи; сільськогосподарські товариства; приватно-орендні сільськогосподарські підприємства; несільськогосподарські підприємства, установи та організації, релігійні організації і об'єднання громадян – у складі угідь для ведення підсобного сільського господарства.

10. Негативними чинниками формування правового режиму полезахисних лісових смуг та інших захисних лісонасаджень є: 1) невизначеність у законодавстві поняття правового режиму полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень на землях сільськогосподарського призначення; 2) відсутність нормативного забезпечення відносин з відновлення, використання і охорони полезахисних лісосмуг та інших захисних лісонасаджень; 3) колізійність та суперечливість правового регулювання, що зумовлена паралельною дією щодо них актів земельного, лісового, аграрного та екологічного законодавства; 4) відсутність єдиної державної політики з підтримки і розвитку захисного лісорозведення тощо.

11. Лісовим законодавством не встановлено можливості набуття права приватної власності на полезахисні лісосмути та інші захисні насадження, окрім як їх створення, у зв'язку з чим пропонується ст. 12 Лісового кодексу України доповнити частиною 4, якою передбачити можливість безоплатного набуття у приватну власність полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень фізичними і юридичними особами – власниками суміжних до них земельних ділянок сільськогосподарського призначення, у т. ч. на праві спільної сумісної або часткової власності, без права зміни їх цільового призначення.

12. Для уможливлення переведення самозаліснених ділянок на сільськогосподарських угіддях до лісового фонду України слід включити в земельне законодавство положення, згідно з яким ведення лісового господарства на земельних ділянках сільськогосподарського призначення, що перебувають у

власності фізичних і юридичних осіб, на земельних частках (паях) не вважалося б порушенням їх цільового використання, надавши таким суб'єктам, за їх бажанням, статусу власників лісу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

1. Смолярчук Р. Ф. Історичний розвиток правового режиму «селянських лісів» на території України. Актуальні проблеми держави і права. 2016. Вип. 77. С. 179–186.
2. Смолярчук Р. Ф. Розвиток правового режиму колишніх колгоспних лісів під час проведення аграрної реформи в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. Вип. 5. С. 124–129.
3. Смолярчук Р. Ф. Розвиток правового режиму лісів земельних громад та колгоспних лісів на території України в радянський період. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. Вип. 6 (1). С. 34–39.
4. Смолярчук Р. Ф. Природа права власності українського народу на ліси. Право і суспільство. 2017. № 1 (2). С. 111–115.
5. Смолярчук Р. Правовий режим селянських лісів на території України за часів Російської імперії (XVIII – початок XX століття). Історико-правовий часопис. 2017. № 1 (9). С. 192–197.

Стаття у науковому виданні інших держав

6. Smoliarchuk R. Forest as the object of legal regulation in international environmental law (Ukraine as example). Jurnalul Juridic National: Teorie și Practică. 2017. № 3 (25). P. 93–97.

Тези наукових доповідей:

7. Смолярчук Р. Історичний розвиток регулювання правового режиму «колгоспних лісів». Актуальні питання державотворення в Україні: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 20 травня 2016 року: тези доповіді. К., 2016. С. 231–233.
8. Смолярчук Р. Ф. Правовий режим селянських лісів на території України в Російській імперії. Пріоритетні напрями модернізації системи права України: Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Запоріжжя, 23–24 грудня 2016 року: тези доповіді. Запоріжжя, 2016. С. 141–143.
9. Смолярчук Р. Ф. Розвиток правового режиму колишніх колгоспних лісів у ході здійснення аграрної реформи в Україні. Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини: Міжнародна науково-практична конференція, м. Запоріжжя, 23–24 грудня 2016 року: тези доповіді. Запоріжжя, 2016. С. 18–20.

АНОТАЦІЯ

Смолярчук Р. Ф. Правовий режим лісів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природо ресурсне право». Національний університет біоресурсів і природо-користування України. Київ, 2019.

Дисертацію присвячено з'ясуванню особливостей правового положення лісів реформованих колективних сільськогосподарських підприємств.

У ході дослідження виокремлено основні етапи становлення і розвитку селянських лісів на території України. Okремо наведено основні напрями обмеження селян у використанні лісових ресурсів у ході розвитку державно-правових процесів.

Значну увагу приділено аналізу основних ознак юридичного поняття лісу. Внаслідок проведеного аналізу виокремлено земельно-правовий, флористичний та екосистемний підходи до розуміння лісу як об'єкта правового регулювання. Визначено роль та місце лісів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств у сучасній правовій системі України, а також проаналізовано зарубіжний досвід країн пострадянського простору в частині правонаступництва колишніх колгоспних лісів. Okрему увагу приділено проблемам правового режиму полезахисних лісових смуг, інших захисних насаджень, а також юридичній характеристиці самозаліснених ділянок сільськогосподарських угідь.

На основі проведеного дослідження сформульовано теоретичні висновки та розроблено пропозиції з удосконалення чинного законодавства відносно правового режиму лісів реформованих сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: ліс, правовий режим лісів, лісовий фонд України, лісові землі, ліси колективних сільськогосподарських підприємств, колишні колгоспні ліси, селянські ліси, полезахисні лісові смуги.

АННОТАЦИЯ

Смолярчук Р. Ф. Правовой режим лесов бывших коллективных сельскохозяйственных предприятий. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 «Земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право». Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины. Киев, 2019.

Диссертация посвящена установлению особенностей правового положения лесов реформированных коллективных сельскохозяйственных предприятий.

В ходе исследования выделены основные этапы становления и развития крестьянских лесов на территории Украины, а именно: в дореволюционный период: 1) выделение крестьянских лесов путем закрепления за поселениями государственных крестьян лесных участков государственной собственности

(1765–1870 гг.); 2) формирование крестьянских лесов как отдельной категории лесов общественной собственности (1870–1917 гг.); в советский период: 1) выделение лесов земельным обществам и объединениям крестьянского трудового населения (1923–1925 гг.); 2) развитие лесов земельных общин как части национализированного единого государственного лесного фонда (1925–1930 гг.); 3) становление колхозных лесов при отсутствии определения их правового режима (1930–1948 гг.); 4) завершение становления колхозных лесов и формирование их как отдельного правового института советского лесного права (1948–1955 гг.); 5) развитие колхозных лесов как неотъемлемой части единого государственного лесного фонда (1955–1992 гг.); в современном периоде: 1) пребывание бывших колхозных и совхозных лесов в пользовании коллективных сельскохозяйственных предприятий (1992–2000 гг.); 2) пребывание таких лесов в постоянном пользовании государственных и коммунальных лесохозяйственных предприятий (2000 г. – настоящее время).

Значительное внимание уделено анализу основных характеристик юридического понятия леса, в ходе которого определено, что последнее включает в себе естественные, лесотехнические и позитивистские составляющие.

Определена роль и место лесов реформированных коллективных сельскохозяйственных предприятий в современной правовой системе Украины, а также проанализирован зарубежный опыт стран постсоветского пространства в части правопреемства бывших колхозных лесов. Так, установлено, что бывшие колхозные леса являются неотъемлемой частью лесного фонда Украины, не получившие в ходе проведения реформ и ликвидации колхозов отдельного правового определения и правопреемственности. Для их наименования в законодательстве применялись термины «леса сельскохозяйственных предприятий», «земли лесного фонда, находившиеся в пользовании реформированных (бывших) коллективных сельскохозяйственных предприятий», а в научной литературе присутствуют названия «крестьянские леса», «бывшие колхозные леса», «агролеса», «сельские леса». В связи с этим предложено выделить в законодательстве отдельную группу лесов местного значения, определив последние как лесные участки, находившиеся в пользовании реформированных сельскохозяйственных предприятий.

Особое внимание уделено исследованию проблем правового режима полезащитных лесных полос, других защитных насаждений, в ходе которого выделено ряд основоположных вопросов дальнейшего реформирования в этой сфере: целесообразности их отнесения к лесному фонду Украины; исключения двусмысленного определения категории земель, на которых они располагаются; установление четкого перечня возможных собственников и владельцев земельных участков под полезащитными лесными насаждениями и определение правовых титулов, на которых они могут предоставляться в пользование; возложение обязанности за надлежащим уходом и их содержанием на соответствующие хозяйственные структуры; установление институционально-функционального обеспечения агролесомелиоративных отношений.

На основании проведенного исследования сформулировано теоретические выводы и разработаны предложения для усовершенствования действующего законодательства относительно правового режима лесов реформированных сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: лес, правовой режим лесов, лесной фонд Украины, лесные земли, леса коллективных сельскохозяйственных предприятий, бывшие колхозные леса, сельские леса, полевозащитные лесные полосы.

ANNOTATION

Smoliarchuk R. F. Legal Regime of Forests of Former Collective Agricultural Enterprises. – The Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of juridical sciences of specialty 12.00.06 «Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resource Law». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to edetermining the peculiarities of the legal status of forests of reformed collective agricultural enterprises.

The research identifies the main stages of formation and development of peasant forests in Ukraine. The main directions of limitation of peasants in the use of forest resources during the development of state-legal processes are presented.

Considerable attention is paid to the analysis of the main features of the legal concept of forest. As a result of the analysis, land-legal, floristic and ecosystem approaches to the understanding of the forest as an object of legal regulation are singled out. The role and place of the forests of reformed collective agricultural enterprises in the modern legal system of Ukraine has been determined, as well as the foreign experience of the post-Soviet countries in the part of the succession of former collective farms forests has been analyzed. Particular attention is paid to the problems of the legal regime of shelter belts, other protective stands, as well as the legal characterization of forest self-reproduction areas of agricultural lands.

On the basis of the conducted research the theoretical conclusions were formulated and proposals on the improvement of the current legislation concerning the legal regime of forests of reformed agricultural enterprises were formulated.

Key words: forest, legal regime of forests, forest fund of Ukraine, forest lands, forests of collective agricultural enterprises, former collective farm forests, peasant forests, shelter belts.

Підписано до друку 20.03.19
Ум. друк. арк. 0,9
Наклад 100 прим.

Формат 60x84\16
Обл.-вид.арк. 0,9
Зам. № 190221

Віддруковано у редакційно-видавничому відділі НУБіП України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041
тел.: 527-81-55

